

CTH 446 – THE RITUAL OF PURIFYING THE HOUSE AND INVOKING THE DEITIES OF THE UNDERWORLD

CTH 446 - სახლის განწმენდის და ქვესკნელის ღვთაებების მოხმობის რიტუალი

Nino Charekishvili

Professor, Georgian Institute of Public Affairs (GIPA)

Gorgasali street #101, Tbilisi, Georgia

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

Abstract: The text - "The ritual of purifying the house and invoking the deities of the underworld" is presented as number 446 in Laroche's catalog: A = KUB 7.41; B = KBo 10.45 + KBo 46.54 + ABoT 2.30; C = KUB 41.8 + KBo 48.89; KBo 58.14; D = KUB 12.56; E = IBoT 2.128; F = KBo 7.57 + KBo 68.195; G = KBo 54.19; H = KBo 45.194; I = KBo 48.95; J = KBo 51.38; K = KBo 53.34; L = KBo 55.46; M = KBo 39.12; N = KBo 54.18; O = KBo 51.39; P = KBo 57.31; Q = KBo 58.15; R = ABoT 2.29.

The structure of the text, the content can be analyzed in different ways, certain places allow interpretation. In general, this is a ritual, where the performer of the ritual, after performing a series of ceremonies and sacrifices, calls upon the deities of the underworld to free the house, the city, purify it from all evil/impurities and take them to the underworld and never return to the earth. The cause of impurity could be murder, oath-breaking, false slander, cursing, rumor-mongering, witchcraft, theft, cultic crimes such as eating food destined for gods, neglecting food for gods, etc., that is, certain actions caused violation of social and religious rules, which was considered a crime. And its result was pollution/impurity, and all this had to be atoned for by appropriate ritual, purification and sacrifice.

Keywords: Assyriology, Hittites, Ritual, invocation, purification, underworld.

ნინო ჩარეკიშვილი

საქართველოს საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი (GIPA) პროფესორი,

დოქტორი, მის.: გორგასალის ქუჩა #101, თბილისი, საქართველო

ORCID: 0000-0002-9568-2926

n.charekishvili@gipa.ge

აბსტრაქტი: ტექსტის - "სახლის განწმენდის და ქვესკნელის ღვთაებების მოხმობის რიტუალი" ლაროშის კატალოგში 446 ნომრადაა წარმოდგენილი: A = KUB 7.41; B = KBo 10.45 + KBo 46.54 + ABoT 2.30; C = KUB 41.8 + KBo 48.89; KBo 58.14; D = KUB 12.56; E = IBoT 2.128; F = KBo 7.57 + KBo 68.195; G = KBo 54.19; H = KBo 45.194; I = KBo 48.95; J = KBo 51.38; K = KBo 53.34; L = KBo 55.46; M = KBo 39.12; N = KBo 54.18; O = KBo 51.39; P = KBo 57.31; Q = KBo 58.15; R = ABoT 2.29.

ტექსტის სტრუქტურა, შინაარსი სხვადასხვაგვარად შეიძლება გავანალიზოთ, გარკვეული ადგილები ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა. საერთო ჯამში ესაა რიტუალი, სადაც რიტუალის შემსრულებელი მთელი რიგი ცერემონიების, მსხვერპლშეწირვის შემდეგ უხმობს ქვესკნელის ღვთაებებს, რათა სახლი, ქალაქი გაათავისუფლონ, განწმინდონ ყოველგვარი უკეთურებისაგან/ უწმინდურებისაგან და ისინი ქვესკნელში ჩაიტანონ და აღარასოდეს არ დააბრუნონ მიწაზე. უწმინდურების მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო მკვლელობა, ფიცის დარღვევა, ცრუ ცილისწამება, წყევლა, ჭორების გავრცელება, ჯადოქრობა, ქურდობა, საკულტო დანაშაულებები, როგორცაა ღმერთებისთვის განკუთვნილი საკვების მოხმარება, ღმერთებისათვის საკვების უგულვებლყოფა და სხვ., ანუ გარკვეული ქმედებები იწვევდა სოციალური და რელიგიური წესების დარღვევას, რაც ითვლებოდა დანაშაულად და მისი შედეგი იყო დაბინძურება/უწმინდურება, და ეს ყველაფერი უნდა გამოსყიდულიყო შესაბამისი რიტუალით, განწმენდითა და მსხვერპლშეწირვით.

საძიებო სიტყვები: ასირიოლოგია, ხეთები, რიტუალი, შელოცვა, განწმენდა, ქვესკნელი.

შესავალი: ბოლაზქოიში (ხათუსაში) 1906-1912 წლებში ჰ. ვინკლერის ხელმძღვანელობით წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა უამრავი ხეთური ლურსმნული ტექსტი. დიდი ნაწილი რელიგიური ხასიათის ძეგლები იყო: რიტუალები, შელოცვები, წყევლის ტექსტები, მითები, თქმულებები. ასევე ისტორიული ხასიათის ტექსტები, ანალები, ეტიკეტები, შუმერულ-აქადური ლექსიკონები და ა.შ.

“სახლის განწმენდის და ქვესკნელის ღვთაებების მოხმობის რიტუალიც”¹ მიეკუთვნება იმ ტექსტების რიცხვს, რომელიც 1957 წელს, ზაფხულში ბოლაზქოის გათხრების შედეგად აღმოაჩინეს ხათუსას არქივში ე.წ K შენობაში. ფირფიტა იყო ღია ნაცრისფერი თიხის, დიდი შრიფტით შესრულებული. 1961 წელს პირველად გამოსცა ოტენმა. 2003 წელს ტექსტის ახალი თარგმანი შემოგვთავაზა კოლინზმა. ამავე წელს აკდოლანმა და ვილჰელმმა რამდენიმე ახალი ფრაგმენტის (AnAr21626) იდენტიფიცირება შეძლეს და დაამატეს ტექსტს. ტექსტის თარგმნისას მთავარ ბაზისად მაინც რჩება ოტენის მიერ დამუშავებული ტექსტი, თუმცა დღეს უკვე გარდა ამისა გასათვალისწინებელია სხვა თარგმანებიც და ახლად აღმოჩენილი არაერთი ფრაგმენტი, რომლებიც ავსებენ ტექსტს და მისი შინაარსის უკეთ გაგებაში გვხმარება.

რიტუალი CTH 446 იწყება სახლიდან და შემდეგ გრძელდება სახლის გარეთ. საერთოდ სახლს, ისევე როგორც ტაძარს, საკრალური, საკულტო დანიშნულება ჰქონდა. სახლი განასახიერებდა მიკროკოსმოსს: სახლის ცენტრალური ბოძი² წარმოადგენდა სამყაროს

¹ საინტერესოა ასევე ტექსტები: “განწმენდის რიტუალი” (CTH 444), “მიწის მზის ქალღმერთის რიტუალი” (CTH 448), “მიწისქვეშა ღმერთების ხსენების რიტუალი” (CTH 449), მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტექსტები არასრულადაა შემორჩენილი, მაინც არის შესაძლებელი რიტუალის ცალკეული მოქმედებების, მიწისქვეშა ღვთაებების სახელების, ამოკითხვა, რაც “სახლის განწმენდის და ქვესკნელის ღვთაებების მოხმობის რიტუალიშიც” (CTH 446) გვხვდება.

² შდრ. ქართულ ყოფაში “დედაბოძი.”

დამაკავშირებელ ღერძს, ჭერი - ცას, სახლის ოთხი კუთხე - სამყაროს ოთხ მხარეს,³ კერა - კოსმიურ ცენტრს, იატაკი - მიწას/ქვესკნელს.⁴

რა “აბინძურებდა” სახლს, ეზოს, კარმიდამოს? გარკვეული ტიპის ქმედებები, რომელიც გადმოცემულია ძირითადად უარყოფითი მნიშვნელობის მქონე სიტყვებით, როგორც ჩანს, ხეთებისთვის მიუღებლად მიიჩნეოდა და აუცილებელი იყო მათგან გათავისუფლება, განწმენდა. რიტუალში ჩამოთვლილია: ბოროტება, უწმინდურება, (ცრუ) ფიცი, მკვლელობა, წყევლა, შიში (დაშინება),⁵ ცოდვა, ჩხუბი, დანაშაული, ბოროტი ნალაპარაკები (ჭორი), “თავისი მოსასხამის სახლზე გადაფარება” (მაგიური მოქმედება, რომლის მიზანი იყო საკუთარი ცოდვის სხვაზე გადატანა) და ა.შ. ყოველგვარი უკეთურება, რომლებიც სახლს, ქალაქს, ეზო-კარმიდამოს, ადამიანს აბინძურებს აუცილებლად ლოცვით უნდა განიწმინდოს, შესრულდეს განწმენდის რიტუალი და დასრულდეს მსხვერპლშეწირვით⁶, ქვესკნელის ღვთაებების გამოხმობით, რათა მათ ისევ უკან ქვესკნელში ჩაიტანონ და ზემოთ აღარ ამოუშვან, ყველაფერი ცუდი სამუდამოდ იქ, ქვესკნელში უნდა დარჩეს.

ტექსტის უკეთ გააზრებისთვის მნიშვნელოვანია ის ადგილები, რომელსაც რიტუალის შემსრულებელი თავად ამბობს. ციტატები: (1) B I 11-25'; (2) I 31'-33'; (3) I 35'-40', (4) I 49'- II 9; (5) II 23-56; (5a) II 31-35; (5b) B II 36-II 43/C II 7'; (5g) B II 48-56; (6) III 15-21; (7) III 26-40 (7a) III 30-34; (8) III 43-47; (9) III 63-IV 4; (10) IV 9-15; (11) IV 21-28; (12) IV 30-41; (13) IV 50-56. მოქმედებები ხდება სხვადასხვა ადგილზე, მაგალითად: მოქმედებები სახლში და მის გარშემო (კერასთან, სახლის ეზოში, კარიბჭესთან) B I 4-44'; მოქმედებები წყაროს პირას I 45'-II 62; მოქმედებები მინდორში IV 44-დან.

ტექსტის შინაარსი: სახლის განწმენდის და ქვესკნელის ღვთაებების მოხმობის რიტუალის შესრულებას მიმართავენ მაშინ, როდესაც სახლში ყოველგვარი უკეთურება (ბოროტება, უწმინდურება, ცოდვა, დანაშაული, მკვლელობა და ა.შ.) ისადაგურებს. რიტუალის შემსრულებელი (შემლოცველი, მაგი, ქურუმი,) დილით ადრე შედის სახლში და თხრის ორმოს რამდენიმე ადგილზე (სახლში მიწის იატაკს, სახლის ოთხივე კუთხეს, კერასთან ახლოს), აწყობს თითოეულში სკივრს და ამბობს:

“მიწის მზის ქალღმერთო! ამ ს[აქმეს] ჩვენ ვიღებთ! რატომ ქოშინებს ეს სახლი? რატომ გაჰყურებს მაღლა ცას? ან ვინმე მოკვდავმა ფიცი გატეხა, ან მკვლელობა ჩაიდინა, ან თავისი მოსასხამი ამ სახლს გადააფარა, ან შიგნით დააშინა ვინმე, ან ვინმემ დაიწყევლა, ან მკვლელო, (ან) ფიცის (დამრღვევი) შევიდა. ან ვინმემ (არასწორი რამ) გააკეთა [...], ან სახლში მკვლელობა მოხდა. ახლა ეს სახლი ბოროტებამ, უწმინდურებამ, (ცრუ) ფიცმა, მკვლელობამ, წყევლამ,

³ “სახლის განწმენდისა და ქვესკნელის ღვთაებების მოხმობის რიტუალის” დასაწყისში რიტუალის შემსრულებელი სახლის ოთხ კუთხეს თხრის და აწყობს შიგნით სპილენძის კონტეინერებს (ერთგვარ ყუთებს). საინტერესოა, რომ სახლის ოთხი კუთხის საკრალურობა, ოთხ კუთხეში მიწის ამოთხრა და შესაწირის ჩაგდება, ქართული “მიწის სალოცავის” რიტუალშიც ვხვდებით. (ხაზარაძე, 2002:255-256).

⁴ Haas, 1994:250.

⁵ ქართულ რწმენა-წარმოდგენებში “შეშინებულს“ სხვა ფსიქიკურ ავადმყოფობებთან ერთად, ავი სულის, ბოროტი ძალის მიზეზით გამოწვეულ სნეულებად მიიჩნევდნენ და ასრულებდნენ შეშინებულისთვის სპეციალურ შელოცვას. (მინდაძე, 1981:98). შესაძლოა ხეთების შემთხვევაშიც ბოროტი ძალებით, ავი სულებით გამოწვეული შეშინება/დაშინება იგულისხმებოდეს.

⁶ Christiansen, 2013:137-138, 150.

შიშმა, გოდებამ, ცოდვამ უნდა დატოვოს! იატაკი ჭერი, კერა, სახლის ოთხივე კუთხე, ეზო, კარი უნდა დატოვოს!”⁷

რიტუალის შემსრულებელი ამის შემდეგ გადის გარეთ ეზოში. ეზოშიც და კარიბჭესთანაც, ორივე ადგილიდან იღებს თიხას და ორივე შემთხვევაში იგივე სიტყვებს იმეორებს, ანუ სამგზის (სახლში, ეზოში, კარიბჭესთან) იმეორებს რიტუალურ ქმედებას და შელოცვის სიტყვებს. შემდეგ კიდევ უფრო გარეთ გადის და ჭიშკრის წინ ჭრის ლერწამს და ამბობს:

“როგორც ეს ლერწამი მოვჭერი (და) ის არ შეერთდება, სახლიდანაც ბოროტება, მკვლელობა ამგვარად უნდა მოიკვეთოს, და ის უკან არ უნდა დაბრუნდეს!”⁸

შემდეგ სახურავის საწვიმარი ღარიდან ღვრის ჭინჭილით ღვინოს და ამბობს:

„როგორც სახ[ურავიდან] წყალი იღვრება [და ის ისევ] ღარში უკან არ წავა, ისე ამ სახლის ბოროტება, უწმინდურება, (ცრუ) ფიცი, მკვლელობა, გოდება, ცოდვები, წყევლა, შიში გადაიღვაროს და ისინი უკან აღარ დაბრუნდეს!”⁹

შემდეგ აგდება ჭინჭილას სახურავიდან და ამტვრევს. მიდის წყაროს ნაპირთან მიაქვს მანამდე აღებული თიხა, ასევე მსხვერპლშესაწირად ზეთი, ლუდი, ღვინო, თაფლუჭი, პური, ბურღულეული, მიჰყავს ბატკანიც, რომელსაც ორმოში კლავს, ანუ მსხვერპლად სწირავს ქვესკნელის ღვთაებებს და უხმობს მათ განსაწმენდად:

“აი, მე ადამიანისშვილი მოვედი! . . . მოვედი უძველესი ღვთაებების მოსახმობად! მიწის მზის ქალღმერთმა კარიბჭე გახსნას და მიწისქვეშა ღმერთები, მიწის მზის ქალღმერთმა, მიწიდან ზემოთ ამოუშვას!”¹⁰

შემდეგ ჩამოთვლის ღვთაებებს, რომლებიც ქვესკნელიდან ზემოთ უნდა ამოვიდნენ, რადგან სახლში დაგროვდა უკეთურება, უწმინდურება, ყოველგვარი ბოროტება, რის გამოც *“ზემოთ ცაა განრისხებული, ქვემოთ კი მიწაა განრისხებული!”¹¹* და მოუწოდებს ღვთაებებს განწმინდონ სახლი და ეს ყველაფერი ჩაიტანონ ქვესკნელში. შემდეგ წყლის ნაპირთან ორმოს აკეთებს, იღებს თიხას, ორმოში აწყობს შესაწირს: პურს, ბურღულეულს, სასმელებს და ზემოდან აფარებს ორმოდან ამოღებულ თიხას. შემდეგ გარკვეულ მოძრაობებს ასრულებს თავშლით ხელში,¹² ათრევს მიწაზე და თან დადის წინ და უკან. წყლის ნაპირს ზეთით და თაფლით რწყავს. თიხისგან აკეთებს ქვესკნელის ღვთაებებს და აწყობს მიწაზე. მიაქვს

⁷ B I 1 (11-25') ამ მონაკვეთში ჩანს სახლის მდგომარეობა ის “ქოშინებს”, თითქოს “დაავადებულია”, დამძიმებულია, სჭირდება “განკურნება”, ანუ შელოცვით/რიტუალით ყოველგვარი უკეთურებების მოშორება, განდევნა. ვფიქრობ, ამიტომაცაა რიტუალის შემსრულებლის სინონიმი “ექიმი/მკურნალი.” ძველ ქართულ შელოცვებშიც ასე იყო ადამიანი რომელიც “დაავადებოდა” ავი, ბოროტი, მავნე სულებისგან, ის მხოლოდ შელოცვებით/რიტუალებით განიკურნებოდა, და მხოლოდ ამ გზით განდიდებოდა ყოველგვარი ბოროტებისგან (ნიკოლაძე-ლომსიანიძე, 2011:215)

⁸ B I 1 (31'-33').

⁹ B I 1 (35'-40'). მსგავსი ტექსტი გვხვდება თელიფინუს მითშიც: *“და ისევე, როგორც ღარში წყალი აღმა არ წავა, თელიფინუს რისხვა, გულის წყრომა, მძვინვარება ნუ მოგვიბრუნდება!”* (CTH 325: KUB XII 10, KUB XXXIII 2; გიორგაძე (რედ.), 1990:231).

¹⁰ B I 1 (49'-54').

¹¹ B I 1 (62'-63').

¹² შეიძლება იყოს გარკვეული სარიტუალო ქსოვილი კონკრეტული რიტუალური ქმედებისთვის.

წყალთან 4 დოქი ღვინო, სქელი პური, ბურღულეული და მცენარეული საკვები და უხმოზს იშთარს განსაწმენდად. იშთარი მოდის მინდვრიდან და მიმართავს წყლის ღვთაებას:

“მომეცი მე წყალი, რომელთანაც მოვედი, მე ის წყალი მომეცი განსაწმენდად, რომელიც მკვლელობას (და) ფიცის (დარღვევას) განწმენდს, რომელიც ჭიშკრის ნაგებობას განწმენდს, საერთო (ბოროტი) ნალაპარაკების, წყევლის, ცოდვის და შიშისაგან განწმენდს!”¹³

წყაროც პასუხობს იშთარს:

“ამოხაპე წყალი [შვიდჯერ ან რვაჯერ. (გა)დაასხი წყალი ისევ შვიდჯერ, რვაჯერ! [წყალს, რომელსაც მეცხრეჯერ] ითხოვ, ამოხაპე ეს წყალი და წაიღე ის თან!”¹⁴

იშთარს მოაქვს წყალი და მარჯვნივ აპკურებს, ხოლო მარცხნივ შელოცვის სიტყვებს ამბობს:

“სახლში კარგი შემოვიდეს! და ის (ყოველგვარი) ბოროტებანი თვალებმა მოძებნოს და ისინი განდევნოს! განწმინდოს წმინდა წყალმა ბოროტი ენა, უწმინდურება, მკვლელობა, ცოდვა, წყევლა, შიში, საერთო (ბოროტი) ნალაპარაკები! როგორც ქარი განდევნის და მათ ზღვის იქითა მხარეს წაიღებს. მან ასევე ამ სახლის ცუდი, მკვლელობა, უწმინდურება, განდევნოს და ისინი ზღვის იქითა მხარეს წაიღოს! ის წმინდა მთაში უნდა წავიდეს, ის ღრმა წყაროსთან უნდა წავიდეს!”¹⁵

რიტუალის შემსრულებელი ამტვრევს პურს. შვიდჯერ და რვაჯერ ხაპავს წყაროს წყალს და ღვრის, ხოლო უკვე მეცხრედ ამოხაპულ წყალს იღებს. ორ დოქში ცალ-ცალკე ყრის წყლიდან ამოღებულ შვიდ კენჭს, ასევე ორ სხვა ჭურჭელშიც (თასში) ცალ-ცალკე შვიდ, სავარაუდოდ ისევ კენჭს, აგდებს. შემდეგ წითელ მატყელს¹⁶ იღებს და კრავს, მაგრამ ტექსტის დაზიანების გამო ზუსტად არ ჩანს რა მაგიურ ქმედებას მიმართავს. შემდეგ მიაქვს წყალი სახლში. ლანგარზე დაწყობილ სარიტუალო ინვენტარს (ვერცხლს, ოქროს, რკინას, კალას, (ძვირფას) ქვას, ზეთს, თაფლს, გამომწვარა თიხის ჭურჭელს, ლერწმისაგან მოწნულ ჭურჭელს) უძველესი ღვთაებების (ანუნაქების) წინაშე დებს. სახლის თიხას ურევს კარიბჭის თიხას და მისგან აკეთებს “სისხლის ღვთაებას” და სვამს სახლში განსაზღვრულ ადგილზე. იღებს თესლის ყველა სახეობას, ფქვავს და მისგან აკეთებს *kugulla*-ს (პურს/ნამცხვარს), ხოლო რაც ზედმეტი რჩება *kutal*-ს (კალათს(?)), რომელსაც ავსებს თიხით და დებს “სისხლის ღვთაების” ქვემოთ, მასზე კი აწყობს ღვთაებებს, ხოლო *kugulla*-ს დებს ღვთაების წინ. შემდეგ ის იბანს ხელებს, იღებს ქერის ფაფას და მცენარეულ წვნიანს და წყაროდან მოტანილ წყალს ასხურებს წყალში, შემდეგ ბატკანი მიჰყავს წყალში მსხვერპლშესაწირად, რომელსაც კლავენ. მის სისხლს თიხის ფიალაში ასხამს და მას სისხლის ღვთაების წინ ძირს დგამს და ამბობს:

“...თქვენ უძველესი ღვთაებები დღეს ამ საქმისათვის მოგიხმეთ. ამ სახლის სამართალი თქვენ გადაწყვიტეთ! და თქვენ უნდა აიღოთ ბოროტება, მკვლელობა, რომელიც შიგნითაა, ის

¹³ CTH 446. win.mx. II 1 (31-35).

¹⁴ CTH 446. win.mx. II 1 (36-38).

¹⁵ CTH 446. B II (48-56).

¹⁶ როგორც ჩანს, ხეთურ შელოცვებში წითელი მატყლი გამოიყენებოდა გარკვეული მაგიური ქმედების დროს.

“სისხლის ღვთაებას” უნდა მისცეთ და ის (მან) ბნელ მიწაში უნდა ჩაიტანოს, და იქ დატოვოს!”¹⁷

უძველესი ღვთაებების წინ დანით თხრის სამსხვერპლო ორმოს, რომელშიც ზეთს, თაფლს, ღვინოს, თაფლუქს, ქერის ლუდს მსხვერპლად სწირავს. ერთ სიკვლვერცხლსაც აგდებს შიგნით. სელის ერთ ხელსახოცს იღებს და სამსხვერპლო ორმოს ზემოდან აფარებს. შემდეგ მიმართავს სამსხვერპლო ორმოს ღვთაებას, რომ კარგად ნახოს, შეამოწმოს ყველა სახის მსხვერპლშესაწირი, სარიტუალო ატრიბუტები. შემდეგ კი იგი ამ ყველაფერს ანადგურებს (კერაზე ცეცხლში წვავს) და ქვესკნელის ღვთაებებს ამჯერადაც წყევლა-მუქარის სიტყვებით მიმართავს:

“თუ თქვენ აქ ამ სახლის სამართალი არასწორად დაადგინეთ, მაშინ თქვენ ქვეშ მიწა როდინად იქცეს! ხოლო ზემოთ ცა ფილთაქვად იქცეს! და უძველესი ღვთაებები მასში დაინაყოს! თქვენთვის (მსხვერპლად) სქელ პურს არავინ გატეხავს! ვერც კედრის სურნელს ვერ გასინჯავთ!”¹⁸

შემდეგ სამი ჩიტიდან ორს უძველეს ღვთაებებს (ანუნაქებს), ხოლო ერთს სამსხვერპლო ორმოს ღვთაებას მსხვერპლად სწირავს, წვავს მათ ცეცხლზე და აწყობს ღვთაების წინ. ასევე მათ წინ დგამს დასალევ ჭურჭელს ოთხი სასმელი მილით და ცოტ-ცოტა ყველანაირ თესლსაც (ქერს, ემერს, ცერცვს, ალაოს, ქინძს, კვლიავს და სხვ.) დებს. სასმელ ჭურჭელში ასხამს ღვინოს და მასაც ღვთაებების წინ დებს და გარს შემოუვლის ღვთაებებს. რიტუალის შესრულების პირველი დღე აქ მთავრდება.

შემდეგ რიტუალის შემსრულებელი იღებს ცხვარს, ლუდს, პურს, ღვინოს, შედის სახლში, მიმართავს ღვთაებებს და ამბობს განწმენდის სიტყვებს. შემდეგ იგი წვავს ღვიძლს და ანაწევრებს, ამტვრევს პურს და დებს ორმოში, კერაზე. ღვინოს ასხამს დასალევად, მაგრამ არავინ არ სვამს და ამბობს:

“შემესართი ცის (და) მიწის ღმერთო, იშხარა, (ცრუ) ფიცის, წყევლის, სიკვდილის ღმერთებო! ვინც მშიერია, ვინც მწყურვალაია, ღმერთებო! მოდიით ჭამეთ და სვით! შემომიერთდით! და თქვენ სახლიდან (და) ქალაქიდან ბოროტება, უწმინდურება, მკვლელობა, (ცრუ) ფიცი, ცოდვა, წყევლა უნდა გაწმინდოთ! ისინი წინა და უკანა ფეხებზე უნდა მიაბათ და ისინი ბნელმა მიწამ იქ უნდა დაიჭიროს!”¹⁹

¹⁷ CTH 446. B III (16-21).

¹⁸ B III (35-40). ამ ფაქტთან შეიძლება ერთგვარი პარალელი გავავლოთ ქართულ შელოცვის ტექსტებთან. კერძოდ დაავადებების შელოცვასთან. შელოცვის პირველი ნაწილი შეიცავს ხოტბას, შემდეგ აღწერილია დაავადების სიმპტომები, მკურნალობის მსვლელობა, ხოლო უკანასკნელი ნაწილი წარმოადგენს თხოვნას და ზოგჯერ მუქარასაც კი დაავადების მიმართ, რომ მან ადამიანის სხეული დატოვოს. (მინდაძე, 1981:88). აქაც რიტუალის შემსრულებელი ემუქრება ღვთაებებს: თუკი სახლის სამართალს არასწორად გადაწყვეტენ, არ განწმენდენ, მაგ.: ისინი შესაწირს ვერ მიიღებენ და ა.შ. სახლი აუცილებლად უნდა განიწმინდოს და ყოველგვარმა უკეთურებამ/უწმინდურებამ სახლი უნდა დატოვოს.

¹⁹ B IV (9-15).

ისინი ვინც ცეცხლის დარაჯადაა დანიშნული სხდებიან ჭამენ (საქონლის) ცხიმს, მაგრამ არ სვამენ სასმელი ჭურჭლიდან, როგორც ჩანს, არ შეიძლებოდა, რადგან უშუალოდ ღვთაებებს ეკუთვნოდა.

რიტუალის შემსრულებელი ბრუნდება ქალაქში,²⁰ სახლში შედის და თაყვანს სცემს ღვთაებებს. ის მსხვერპლად სწირავს ღვთაებებს ქერის ფაფას, მცენარეულ წვნიანს, ლუდს და ღვინოს ასხურებს და ღვთაებებს მიმართავს განსაწმენდად.²¹ შემდეგ მიჰყავს ერკემალი და დედალი ცხვარი ღვთაებებთან და ამბობს:

“როგორც ერკემალი დედალ ცხვარს ჭრის და ის ფეხმძიმდება, (ისე) ეს ქალაქიც (და) სახლიც ერკემალი ხდება და მინდვრის ბნელ მიწას ჭრის და მკვლელობა, უწმინდურება, ცოდვა ბნელ მიწას აფეხმძიმებს და როგორც დედალი ცხვარი ფეხმძიმდება (და) შობს, ასევე ამ სახლმა ბოროტება და მკვლელობა უნდა შვას! და ისინი ბნელმა მიწამ უნდა დაიჭიროს! როგორც წყალდიდობა ქალაქის ჭუჭყს და თიხას ჩამორეცხავს, წყალი სახურავს ჩამორეცხავს, და ისინი წყლის მილში ჩაედინება. ასევე ეს ქალაქი (და) სახლი ბოროტი ენისგან მსხვერპლშეწირვის რიტუალმა უნდა გაწმინდოს და ისინი ნიაღვარმა ზღვაში უნდა ჩაიტანოს!”²²

ამის შემდეგ რიტუალის შემსრულებელი ამზადებს მსხვერპლშესაწირს და იწყებს მსხვერპლშეწირვას. კერძოდ, მსხვერპლშესაწირს სპილენძის ჭურჭელში დებს, ზემოდან აწყობს ღვთაებებს და მიაქვს მინდორში, სპეციალურად მონიშნულ ადგილზე ათავსებს ღვთაებებს, წინ უწყობს მსხვერპლშესაწირს და იწყებს მსხვერპლშეწირვას: ღვინოს ასხურებს, ერთ ბატკანს და რვა ჩიტს მსხვერპლად სწირავს უძველეს ღვთაებებს, სამ ადგილზე საცეცხლე ორმოში ერთად წვავს ბრტყელ პურებს, კედარს, ზეთს, თაფლს, ასხურებს ღვინოს და ამბობს:

“უძველესო ღმერთებო! ძღვენი [...] მოგართვეს. თქვენ კი ეს შესაწირი აიღეთ! და თქვენ ამ სახლის მკვლელობა, უწმინდურება, ცოდვა, (ცრუ) ფიცი, შიში, წინ წაიმძღვარეთ და თქვენ ისინი ქვემოთ (ბნელ მიწაში) წაიღეთ! და თქვენ, უძველესო ღმერთებო საიდანაც მოხვედით, ისევ იქ დაბრუნდით!”²³

ასე მთავრდება შელოცვის რიტუალი.

²⁰ B IV (18) უცნაური ჩანართია, თუმცა შემდეგ ამბობს, რომ ის იყო მინდორში, ან შესაძლოა ამ ადგილზე ტექსტს აკლდეს გარკვეული მონაკვეთი/ები.

²¹ B IV (21) აქ ცოტა გაუგებარია ტექსტი, მაგრამ ერთი შეიძლება ითქვას, რომ საერთოდ მაგიური რიტუალი სრულდებოდა შიშველ, გაშლილ ადგილას – მინდორში, რათა სხვებისთვის არ ყოფილიყო ზიანის მომტანი და უსუფთაობა ვინმეზე არ გადასულიყო.

²² B IV (30-41).

²³ B IV (50-56).

ტექსტის თარგმანი

წინ.მხ. B I

1. როდესაც სახლი სისხლის დანაშაულის, უწმინდურების,
2. შიშის, ცრუ ფიცისაგან უნდა გაწმინდონ,²⁴
3. (მაშინ) საქმე ასეა:
4. გამთენიისას რიტუალის შემსრულებელი²⁵ სახლს ადებს
5. [და ის] შიგნით შედის. თოხი, ნიჩაბი, სკივრი²⁶
6. მას თან აქვს. სახლში მიწის იატაკს თოხით თხრის,
7. ის ორმოში ათავსებს ნიჩბით სკივრს.
8. სახლის 4 კუთხესაც თხრის იგივენაირად.
9. კერის ახლოს შიდა ოთახშიც ასე თხრის. შემდეგ ის თითოეულ ორმოში
10. ათავსებს სკივრს
11. და ასე ამბობს: “მიწის მზის ქალღმერთო!²⁷ ამ ს[აქმეს]²⁸
12. ჩვენ ვიღებთ! რატომ ქოშინებს ეს სახლი?
- 13'. რატომ გაჰყურებს მაღლა ცას?
- 14'. ან ვინმე მოკვდავმა ფიცი გატეხა, ან მკვლელობა ჩაიდინა,
- 15'. ან თავისი მოსასხამი ამ სახლს გადააფარა,²⁹
- 16'. ან შიგნით დააშინა ვინმე,
- 17'. ან ვინმემ დაიწყევლა, ან მკვლელი,
- 18'. (ან) ფიცის (დამრღვევი) შევიდა.
- 19'. ან ვინმემ (არასწორი რამ) გააკეთა³⁰ [...],

²⁴ *parkuya-/ parkuwai-* გაწმენდა (რიტუალურად).

²⁵ შემლოცველი, მაგი, მისანი, მკითხავი.

²⁶ URUDU *kullupi-* (სპილენძისგან/ლიონისაგან დამზადებული) კონტეინერი (ყუთი, კოლოფი, სკივრი, ზარდახშა, კიღობანი და მისთ.) = URUDU *KAxGIS* (Tischler, 2008:263). ოტენი, ლაროში თარგმნიან როგორც იარაღს (დანა, ნამგალი, ნაჯახი...).

²⁷ შესაძლოა იგულისხმებოდეს ქალღმერთი ერეშქიგალი.

²⁸ *u[ʔ-tarʔ]*, “საქმე”, ამ სიტყვის მეორე ვარიანტია *w[a-aš-tú]* “ცოდვა, შეცდომა, დანაშაული, სამართალდარღვევა”.

²⁹ მაგიური მოქმედება, რომლის მიზანი იყო საკუთარი ცოდვის სხვაზე გადატანა.

³⁰ *na-aš-ma-za a-ni-ia-at ku-iš-ki* ზუსტი მნიშვნელობა გაურკვეველია, ოტენი (1961, 117) თარგმნის როგორც “(შავი მაგია) გააკეთა”, მაგრამ შავ მაგიაზე მთელი ტექსტის განმავლობაში საუბარი არაა. შესაძლოა იყოს რაღაც არასწორი ქმედება: “შეცდომა დაუშვა”, “ცოდვა, დანაშაული ჩაიდინა”.

- 20'. ან სახლში მკვლელობა მოხდა.
- 21'. ახლა ეს სახლი ბოროტებამ, უწმინდურებამ,
- 22'. (ცრუ) ფიცმა, მკვლელობამ, წყევლამ, შიშმა,
- 23'. გოდებამ, ცოდვამ უნდა დატოვოს! იატაკი
- 24'. ჭერი, კერა, სახლის ოთხივე კუთხე,
- 25'. ეზო, კარი უნდა დატოვოს!”
- 26'. (შემდეგ) ის გადის (გარეთ) ეზოში, იღებს ეზოს თიხას
- 27'. და იგივეს ამბობს.
- 28'. კარიბჭესთან(აც) იღებს თიხას და იგივეს ამბობს.
- 29'. შემდეგ გადის გარეთ, ჭიშკრის წინ ლერწამს ნაჯახით
- 30'. ჭრის (და) ასე ამბობს:
- 31'. “როგორც ეს ლერწამი მოვჭერი
- 32'. (და) ის არ შეერთდება, სახლიდანაც ბოროტება, მკვლელობა
- 33'. ამგვარად უნდა მოიკვეთოს, და ის უკან არ უნდა დაბრუნდეს!”
- 34'. [შემდეგ] ის სახურავის საწვიმარი ღარიდან ჭინჭილით ღვინოს ღვრის
- 35'. [და ასე ამბობს]: „როგორც სახ[ურავიდან] წყალი
- 36'. იღვრება [და ის ისევ] ღარში უკან არ წავა,
- 37'. ისე ამ სახლის ბოროტება,
- 38'. უწმინდურება, (ცრუ) ფიცი, მკვლელობა,
- 39'. გოდება, ცოდვები, წყევლა, შიში
- 40'. გადაიღვაროს და ისინი უკან აღარ დაბრუნდეს!”
- 41'. ის ჭინჭილას სახურავიდან ძირს აგდებს
- 42'. და ამტვრევს. ხოლო თიხა, რომელიც
- 43'. მან აიღო, სადაც ყველა სარიტუალო ინვენტარია
- 44'. იქ მიაქვს.
- 45'. ის მიდის (წყაროს) ნაპირთან.³¹ იღებს ზეთს, ლუდს, ღვინოს,

³¹ *wappu-* (*n./c.*) - ნაპირი (მდინარის, ზღვის). აქ წყაროს ნაპირი უნდა ვიგულისხმოთ, რადგან ქვემოთ საუბარია, რომ რიტუალი სრულდება წყაროსთან (TUL - წყარო (ჭა). (წინ.მხ. II 1. 23, 30)).

- 46'. თაფლუქს (?), ქერის ლუდს (?)³² - თითოეულს ცალ-ცალკე გამომწვარი თიხის ფიალებით³³ -
- 47'. ცხიმიან პურს, შვრიის ბურღულს,³⁴ ქერის ფაფას³⁵ იღებს. ბატკანს იჭერს (ხელში)
- 48'. და ის მას ქვემოთ ორმოში კლავს და ასე ამზობს:
- 49'. “აი, მე ადამიანისშვილი მოვედი! როგორც დედა ქალღმერთი ხანახანა (მისი) შთამომავლობა
- 50'. ნაპირს დაეპატრონა, მეც ადამიანიშვილი (წყაროს) ნაპირთან
- 51'. მოვედი უძველესი ღვთაებების მოსახმობად!
- 52'. მიწის მზის ქალღმერთმა კარიბჭე გახსნას და მიწისქვეშა
- 53'. ღმერთები, მიწის მზის ქალღმერთმა, მიწიდან ზემოთ
- 54'. ამოუშვას!
- 55'. აღუნთარი ნათელმხილველი, ცულქი წინასწარმეტყველი,
- 56'. ირფითიგა მიწის ბატონი, ნარა,
- 57'. ნამსარა, მინქი, ამუნქი,
- 58'. აბი ზემოთ ამოუშვას! (მე) ადამიანისშვილი,
- 59'. არა საკუთარი სურვილით მოვედი, არა
- 60'. საჩხუბრად მოვედი. (არამედ, იმიტომ, რომ) სახლში
- 61'. მკვლელობა, გოდება, ცრუ ფიცი, ჩხუბი,
- 62'. ცოდვები მოხდა. ზემოთ ცაა განრისხებული,
- 63'. ქვემოთ კი მიწაა განრისხებული!
- 64'. თქვენ, მიწისქვეშა ღმერთებო ამინდის ღვთაების ქურუმმა
- 65'. მიწიდან გაგზავნა და მან თქვენ ეს სიტყვები გითხრა:

წინ.მხ. II

1. [...] ბოროტება, უწმინდურება,
2. [...] ჩხუბი, ცოდვები, ცრუ ფიცი [...]

³² დამწიფებული, დავარგებული ლუდი.

³³ თასი.

³⁴ მარცვლეულისგან დამზადებული საჭმელი, რომელიც ცხენების საკვებად და ღვთაებებისთვის შესაწირად გამოიყენებოდა; შვრიის ბურღული, ღერდილი.

³⁵ მარცვლეულისგან დამზადებული საჭმელი ღვთაებებისთვის შესაწირად.

3. რიტუალის შემსრულებელმა [...] თქვენ, ძველი ღმერთები მოგიხმით
4. [...] იზრუნეთ თქვენ ამაზე! წადით!
5. [...] ბოროტების, უწმუნდურობის, მკვლელობის,
6. [...] (გრუ) ფიცის, ჩხუბის, წყევლის, გოდების,
7. [შიშისგან] უნდა განწმინდოთ!
8. წინა და უკანა ფეხებზე³⁶ უნდა მიაბათ და ის ქვემოთ,
9. ბნელ მიწაში³⁷ უნდა ჩაიტანოთ!” (წყაროს) ნაპირიდან თიხას იღებს,
10. (იმ ადგილზე) ორმოში ცხიმთან პურს, შვრიის ბურღულს, ქერის ფაფას დებს. ლუდს, ღვინოს
11. თაფლუჭს, ქერის ლუდს, მსხვერპლად სწირავს. (წყაროს) ნაპირიდან თიხას
12. იღებს ის და მას (ორმოს) ზემოდან აკრავს.
13. [შემდეგ] თავშალს³⁸ ძირს ათრევს,
14. თავშლით მიდი-მოდის³⁹ და შედის შიგნით.
15. (წყაროს) ნაპირის თიხას ზეთით და თაფლით რწყავს.
16. ის აკეთებს ყველა ღმერთებს: ადუნთარს ნათელმხილველს,
17. ცულქის წინასწარმეტყველს, ირფითიგას,
18. ნარას, ნამსარას, მინქის,
19. ამუნქის, აპის. ის მათ თიხისგან აკეთებს.
20. ის გაშლილად ალაგებს იატაკზე, თითოეულ ღვთაებებს იქ (მიწაზე) სვამს.
21. ის იღებს 4 დოქ ღვინოს, სქელ პურს,⁴⁰ შვრიის ბურღულს, ქერის ფაფას, მცენარეულ⁴¹ წვნიანს.
22. (შემდეგ) წყალთან მიდის და ასე ამბობს:
23. “საქმე, რომლისთვისაც მე მოვედი, მე წყარომ, წყალმა
24. მკითხოს! მაგრამ (ამ დროს) ჩემთან

³⁶ სიტყვ.: “თქვენს ხელზე და ფეხზე”, ან “ხელებზე და ფეხებზე”, აქ უნდა იგულისხმებოდეს უძველესი ღვთაებებისადმი შეწირული ცხვრის (წინა და უკანა) ფეხები.

³⁷ = ქვესკნელი.

³⁸ ^{TUG}ku-ri-eš-šar – ნაჭერი, ქსოვილი; (ქალის) თავსაფარი, თავშალი.

³⁹ დადის.

⁴⁰ (შესაწირი) პური (სიტყვ.: სქელი პური); მთლიანი (მრგვალი) პური; პურის კვერი, ფუნთუშა.

⁴¹ ^{UTU}gaangati - კულტურული მცენარის წვნიანი, ფაფის ერთ-ერთი სახეობა.

25. იშთარი მოვიდა მინდვრიდან.
26. მას ყურზე მარცხენა მხარეს სამისნო ფრინველის⁴² საყურე
27. აქვს. მნიშვნელოვანია! მას მძიმე მოსასხამი არ [...],
28. ხელში ცარიელი ჭურჭელი უჭირავს [...],
29. თავზე გვირგვინი⁴³ [ადგას].
30. მან (იშთარმა) წყაროს უთხრა, ლელიანს უთხრა, (და) მან უთხრა *Pitin[hi-ს]*,
31. წყლის ღვთაებას: “მომეცი მე წყალი, რომელთანაც მოვედი,
32. მე ის წყალი მომეცი განსაწმენდად,
33. რომელიც მკვლელობას, ფიცის (დარღვევას) განწმენდს,
34. რომელიც ჭიშკრის ნაგებობას განწმენდს, საერთო (ბოროტი) ნალაპარაკების,⁴⁴
35. წყევლის, ცოდვის და შიშისაგან განწმენდს!”
36. [წყარო] იშთარს პასუხობს: “ამოხაპე წყალი [შვიდჯერ ან რვაჯერ. (გა)დაასხი წყალი ისევ შვიდჯერ, რვაჯერ!
37. [წყალს, რომელსაც მეცხრეჯერ] ითხოვ,
38. ამოხაპე ეს წყალი და წაიღე ის თან!”

C II

- 2'. თმა⁴⁵ ტახტიდან ქვევით ქუმარბისკენ მიემართება
- 3'. თმა მიწის მზის ქალღმერთისკენ, ზღვისკენ
- 4'. მიედინება. სანამ ამ წყალს
- 5'. შენ წაიღებ, შევარდენი უკან
- 6'. მოიტანს მეტ წყალს ზღვიდან.
- 7'. მარჯვენა კლანჭებში წყალი ეჭირება, ხოლო მარცხენაში (შელოცვის) სიტყვები ეჭირება”.

B II

44. იშთარი სწრაფია, და ის ნინევიიდან
45. შევარდენზე ადრე მოვიდა. მარჯვენაში წყალი აიღო,
46. მარცხენაში აიღო (შელოცვის) სიტყვები. მარჯვნივ წყალს აკურებს, მარცხნივ

⁴² სიტყვ. ამინდის მაუწყებელი სამისნო ფრინველი (?).

⁴³ მატყლისგან/ შალის ძაფისგან გაკეთებული, (თავზე შემოსაკრავი) ზონარი.

⁴⁴ მაგ.: ცილისწამება.

⁴⁵ წყლის მეტაფორული გამოხატულება.

47. ამბობს (შელოცვის) სიტყვებს:
48. “სახლში კარგი შემოვიდეს! და ის (ყოველგვარი) ბოროტებანი
49. თვალემა მოძებნოს და ისინი განდევნოს!
50. განწმინდოს წმინდა წყალმა ბოროტი ენა,⁴⁶
51. უწმინდურება, მკვლელობა, ცოდვა, წყევლა, შიში, საერთო (ბოროტი) ნალაპარაკები!
52. როგორც ქარი განდევნის და მათ ზღვის იქითა მხარეს
53. წაიღებს. მან ასევე ამ სახლის ცუდი, მკვლელობა, უწმინდურება,
54. განდევნოს და ისინი ზღვის იქითა მხარეს წაიღოს!
55. ის წმინდა მთაში უნდა წავიდეს,
56. ის ღრმა წყაროსთან უნდა წავიდეს!”
57. ის ერთ სქელ პურს ამტვრევს, ღვინოს ასხურებს, შემდეგ წყალს შვიდჯერ, ასევე მერვეჯერ ხაპავს
58. და ის მას ისევ ღვრის. წყალს, რომელსაც მეცხრეჯერ
59. ხაპავს, ის იღებს მას.
60. [გარდა ამისა] ის იღებს ორჯერ შვიდ კენჭს წყაროდან და ის მათ აგდებას (ორ) დოქში.
61. მაგრამ (სხვა ორ) თასში აგდებას ის ორჯერ შვიდ წილ [...]⁴⁷
62. შემდეგ ის იღებს წითელ მატყლს⁴⁸ და კრავს⁴⁹ ის [...]-ს.

C II

- 29'. შემდეგ მიაქვს მას წყალი სახლში, და ყველა სარიტუალო ინვენტარი
- 30'. სადაცაა დალაგებული იქ
- 31'. მიაქვს და მათ ლანგარზე დებს.
- 32'. შემდეგ სარიტუალო ინვენტარს ყველაფერს უძველესი ღვთაებების წინაშე დებს:
- 33'. ვერცხლს, ოქროს, რკინას, კალას, (ძვირფას) ქვას, ზეთს, თაფლს, გამომწვარ თიხის ჭურჭელს,
- 34'. ლერწმისაგან მოწნულ ჭურჭელს. სახლის თიხას
- 35'. და ჭიშკრის ნაგებობის თიხას ერთად ზელს.

⁴⁶ *idaluš* (/HUL-lu-) *lalaš* (^(uzi)EME) - ბოროტი ენა, ჭორი.

⁴⁷ სავარაუდოდ ისევ კენჭებს ყრის.

⁴⁸ *SÍG.SÁ* - წითელი მატყლი. (^(SÍG)*mitai-* (I) - წითელი მატყლით შეკვრა, დამაგრება (სარიტუალო მოქმედება).

⁴⁹ *anda ḫamank* - შებმა, გადაბმა, შეკვრა.

B III

1. და ის მისგან აკეთებს “სისხლის ღვთაებას” და
2. (სახლში) განსაზღვრული ადგილის წინ სვამს. შემდეგ იღებს ის თესლის ყველა სახეობას
3. და ფქვავს მათ ხელსაფქვავით.
4. ნაყავს ბაზალტის ქვის დოლაბით.
5. შემდეგ ასუფთავებენ⁵⁰ ისინი მას და მისგან *kugulla*-ს⁵¹
6. აკეთებენ, ხოლო რაც დარჩა იმით
7. ისინი აკეთებენ *kutal*-ს.⁵²
8. და ის ავსებს მას თიხით და დებს ის “სისხლის ღვთაების” გვერდით და მასზე აწყობს ღვთაებებს.
9. *kugulla*-ს კი ღვთაების წინ დებს.
10. შემდეგ ის იბანს ხელებს, იღებს ქერის ფაფას და მცენარეულ წვნიანს
11. და წყალს, რომელიც მან წყაროდან მოიტანა, ასხურებს ის წყალში
12. შემდეგ ბატკანი მიჰყავს წყალში მსხვერპლშესაწირად, და ისინი კლავენ,
13. მის სისხლს თიხის ფიალაში ასხამს
14. და მას “სისხლის ღვთაების” წინ ძირს დგამს.
15. და ის ასე ამბობს: “*Alis mammas!*”⁵³
16. თქვენ უძველესი ღვთაებები დღეს ამ საქმისათვის მოგიხმეთ.
17. ამ სახლის სამართალი თქვენ გადაწყვიტეთ!
18. და თქვენ უნდა აიღოთ ბოროტება, მკვლელობა, რომელიც შიგნითაა,
19. ის “სისხლის ღვთაებას” უნდა მისცეთ
20. და ის (მან) ბნელ მიწაში⁵⁴ უნდა ჩაიტანოს,
21. და იქ დატოვოს!”
22. (შემდეგ) ის დანით თხრის უძველესი ღვთაებების წინ სამსხვერპლო ორმოს,⁵⁵

⁵⁰ შესაძლოა ცრიან.

⁵¹ *kugulla* - პურის ან ნამცხვრის სახეობა (?)

⁵² კალათი (?).

⁵³ ლუგ. მიწისქვეშა ღვთაებათა ეპითეტი.

⁵⁴ = ქვესკნელში.

⁵⁵ ^DApi, ^DA-a-bi, *apita*- (c.) - ხვრელი, ნახვრეტი, სამსხვერპლო ორმო (მიწის ღვთაებებისთვის). მილერი (2008) თარგმნის როგორც “კარიბჭე მიწისქვეშა სამყაროსი”. B III (22,23,24).

23. ზეთს, თაფლს, ღვინოს, თაფლუჭს, ქერის ლუდს, ორმოში მსხვერპლად სწირავს.
24. ერთ სიკლ ვერცხლსაც აგდებს შიგნით.
25. სელის ერთ ხელსახოცს იღებს, სამსხვერპლო ორმოს ზემოდან
26. აფარებს და ის ასე ამბობს: “სამსხვერპლო ორმოს ღვთაებავ!
27. აიღე სიწმინდის სკამი და თავად გადახედე განსაწმენდ სარიტუალო ატრიბუტებს!
28. ვერცხლი, ოქრო, რკინა, კალა, ლილაქვა, კარნეოლი, სასწორით ნახე!”
29. [...] მისი ბატონი ამბობს:
30. “რიტუალის შემსრულებელმა ყველაფერი დაასრულა.
31. რაც მან ღვთაებების სარიტუალო ინვენტარი
32. შექმნა, რიტუალის შემსრულებელმა (როგორც) ლერწამი (და)
33. *arissanda*⁵⁶ (ისე) გაანადგურა და მან ისინი
34. თავის კერაზე დააგდო.
35. თუ თქვენ აქ ამ სახლის სამართალი
36. არასწორად დაადგინეთ, მაშინ თქვენ ქვეშ მიწა
37. როდინად იქცეს! ხოლო ზემოთ ცა ფილთაქვად
38. იქცეს! და უძველესი ღვთაებები მასში დაინაყოს!
39. თქვენთვის (მსხვერპლად) სქელ პურს არავინ გატეხავს!
40. ვერც კედრის სურნელს ვერ გასინჯავთ!”
41. (შემდეგ) ის იღებს სამ ჩიტს. ორ ჩიტს უძველეს ღვთაებებს
42. მსხვერპლად სწირავს, ერთ ჩიტს კი სამსხვერპლო ორმოს ღვთაებას მსხვერპლად სწირავს
43. და ასე ამბობს: “თქვენ უძველესო (ღვთაებებო)
44. არ დაგიდებენ ძროხას (და) ცხვარს.
45. როდესაც ამინდის ღმერთმა ბნელ მიწაში⁵⁷ თქვენ
46. გაგზავნა, (მაშინ) მან ეს მსხვერპლშეწირვა თქვენ
47. დაგიდგინა!”
48. შემდეგ წვავს ის ჩიტებს ცეცხლზე და ღვთაების წინ აწყობს,
49. დასალევ ჭურჭელს ღვთაებების წინ დებს და ოთხ (ლერწმის) სასმელ მილს ის შიგნით

⁵⁶ (ლუჯ.) *arissanda* – ესეც მცენარეა, შესაძლოა აქაც ლერწამი იგულისხმებოდეს (?).

⁵⁷ = ქვესკნელში.

50. ტოვებს. ყველანაირ თესლეულს ღვთაებების წინ აწყობს:
51. (ესაა) ქერი, ემერი, შეპიტი,⁵⁸ ფარხუნა,⁵⁹ ცერცვი, დიდი ცერცვი, პატარა ცერცვი,⁶⁰ ქარაში,⁶¹ ალაო, ლუდის პური,
52. ქინძი, მთის ვაშლი,⁶² კვლიავი (მირა), თეთრი კვლიავი, შავი კვლიავი,
53. *tittapala*,⁶³ მარილი, ლაკარვანი,⁶⁴
54. [*senija*]⁶⁵ თითოეულიდან ცოტას იღებს და ამ ყველაფერს
55. [აწყობს ის ღვთაებების] წინ.
56. [შემდეგ] რიტუალის შემსრულებელი იღებს ღვინოს და მას ასხამს სასმელისთვის განკუთვნილ ჭურჭელში,
57. ღვთაებებს მსხვერპლს სწირავს, მას შემდეგ რაც გარს შემოუვლის მათ. პირველი დღე დასრულებულია.
58. [... იღებს] რიტუალის შემსრულებელი⁶⁶ ერთ ცხვარს, ერთ (ლუდის?) დოქს,⁶⁷ ერთ სქელ პურს, ღვინოს
59. [...] და ის სახლისკენ მიდის.
60. [...] ის ამზადებს
61. [...] ნიშნავს ის და [...] მიწა
62. [და] ასე ამზობს:
63. [“მემესართი ცის და მიწის ღმერთო], მთვარის ღვთაებავ, იშხარა,
64. (გრუ) ფიცის, წყევლის, ცოდვის, მკვლელობის ღმერთებო!
65. [...] მე
66. [...] ის მოდის.
67. მათ უნდა [...] და თქვენ
68. [...] და ის

⁵⁸ პურის მარცვლეული ხორბლის ან ქერის ტიპი.

⁵⁹ მარცვლეულის სახეობა.

⁶⁰ ცერცვის ჯიშები.

⁶¹ მარცვლოვანი მცენარე, ან ხორბალი, ან ქერი, ან სპელტა.

⁶² შესაძლოა იგულისხმებოდეს მსხალი (?).

⁶³ რაღაც მარცვალი უნდა იყოს.

⁶⁴ პარკოსანი მცენარე, ან ბოსტნეული.

⁶⁵ ესეც სავარაუდოდ მცენარე უნდა იყოს.

⁶⁶ ნათელმხილველი, მკითხავი (შესაწირის შიგნეულობაზე).

⁶⁷ დიდი ჭურჭელი, ქვევრი?, ლუდის დოქი?

69. [...] ქალაქის ღმერთებო [...]!

B IV

1. ისინი უნდა განდევნოთ უკან! და შენ ბნელო მიწავ თქვენი (ცუდი) მიდრეკილებები
2. წაიღე! შენ სახლის (და) ქალაქის მკვლევლობა, ცოდვა, უწმინდურება,
3. (ცრუ) ფიცი, მცდარი ნაბიჯი,⁶⁸ საერთო (ბოროტი ნალაპარაკები),
4. შთანთქე⁶⁹ ქვემოთ!”
5. (შემდეგ) ის წვავს ღვიძლს და მათ ანაწევრებს.⁷⁰ სქელ პურს,
6. ამტვრევს და მას ორმოში დებს, კერაზე დებს,
7. ის მსხვერპლად სწირავს ასევე ღვინოს, ასხამს (მას) სასმელ ჭურჭელში და
8. (შიგნით) სასმელ მილებს დებს, (მაგრამ) არავინ სვამს.
9. და ამბობს: “მემესართი ცის (და) მიწის ღმერთო,
10. იშხარა, (ცრუ) ფიცის, წყევლის, სიკვდილის ღმერთებო!
11. ვინც მშიერია, ვინც მწყურვალაია, ღმერთებო!
12. მოდიოთ ჭამეთ და სვით! შემომიერთდით!
13. და თქვენ სახლიდან (და) ქალაქიდან ბოროტება, უწმინდურება, მკვლევლობა,
14. (ცრუ) ფიცი, ცოდვა, წყევლა უნდა გაწმინდოთ! ისინი წინა და უკანა ფეხებზე⁷¹
15. უნდა მიაბათ და ისინი ბნელმა მიწამ იქ უნდა დაიჭიროს!”
16. და დარაჯები, ვინც სახლში კერასთან არიან,
17. ჭამენ (საქონლის) ცხიმს, მაგრამ სასმელი ჭურჭლიდან სასმელს
18. არ სვამენ. რიტუალის შემსრულებელი ბრუნდება ქალაქში
19. და ის სახლში შედის. თაყვანს სცემს ღვთაებებს.
20. ის მსხვერპლად სწირავს ღვთაებებს ქერის ფაფას, მცენარეულ წვნიანს, ლუდს და ღვინოს ასხურებს.
21. და ასე ამბობს: “უძველესო ღვთაებებო! მე მინდორში ვიყავი.
22. ბედისწერის ღვთაება იღებს [...]
23. გზა. “მემესართი ცის და მიწის!

⁶⁸ *idaluš GİR-aš* - შეცდომა (სიტყვ. ბოროტი/ ცუდი ნაბიჯი, ცუდი ფეხი).

⁶⁹ *paš(š)*- (II, I) - სიტყვ. ყლაპვა, გადაყლაპვა.

⁷⁰ სიტყვ. პატარა ნაწილებად ჭრის.

⁷¹ უნდა იგულისხმებოდეს ცხვრის წინა და უკანა ფეხები.

24. მხოლოდ სასმელ ჭურჭელშია თქვენთვის სასმელი დასხმული.
25. ბოროტება, უწმინდურება, (ცრუ) ფიცი,
26. ცოდვა, მკვლელობა, წყევლა, უღელზე? ⁷²
27. უნდა მიიბას, და მან ისინი იქ წაათროს!⁷³
28. და თქვენ უკან უნდა მიჰყვით!” ⁷⁴
29. შემდეგ რიტუალის შემსრულებელი ერკემალს (და) დედალ ცხვარს ღმერთების წინ დებს
30. და ასე ამბობს: “როგორც ერკემალი დედალ ცხვარს ჭრის და ის ფეხმძიმდება,
31. (ისე) ეს ქალაქიც (და) სახლიც ერკემალი ხდება და მინდვრის
32. ბნელ მიწას ჭრის და მკვლელობა, უწმინდურება,
33. ცოდვა ბნელ მიწას აფეხმძიმებს და როგორც დედალი ცხვარი
34. ფეხმძიმდება (და) შობს, ასევე ამ
35. სახლმა ბოროტება და მკვლელობა უნდა შვას!
36. და ისინი ბნელმა მიწამ უნდა დაიჭიროს!
37. როგორც წყალდიდობა ქალაქის ჭუჭყს და თიხას
38. ჩამორეცხავს, წყალი სახურავს ჩამორეცხავს,
39. და ისინი წყლის მილში ჩაედინება. ასევე ეს ქალაქი (და) სახლი
40. ბოროტი ენისგან მსხვერპლშეწირვის რიტუალმა
41. უნდა გაწმინდოს და ისინი ნიაღვარმა ზღვაში უნდა ჩაიტანოს!”
42. როცა დაასრულებს, რიტუალის შემსრულებელი მსხვერპლშესაწირს
43. აწყობს სპილენძის ჭურჭელში, ზემოდან დებს ღმერთებს, (შემდეგ) იღებს მათ
44. და მიაქვს მინდორში,
45. სადაც მონიშნულია იქ ღმერთებს სხავს, მსხვერპლშესაწირს
46. დებს მათ წინ. (და) ის იწყებს მსხვერპლშეწირვას: ღვინოს ასხურებს
47. ერთ ბატკანს და რვა ჩიტს მსხვერპლად სწირავს უძველეს ღვთაებებს,

⁷² ხართან დაკავშირებული ნაწილი.

⁷³ გამოყვანა, გამოთრევა; თრევა, წევა, ზიდვა.

⁷⁴ მისწიოთ, მიაწეთ.

48. სამ (ადგილზე) საცეცხლე ორმოში⁷⁵ ერთად ბრტყელ პურებს,⁷⁶ კედარს,
 49. ზეთს, თაფლს წვავს, ასხურებს ღვინოს და ასე ამზობს:
 50. “უძველესო ღმერთებო! ძღვენი [...]
 51. მოგართვეს. თქვენ კი ეს შესაწირი აიღეთ!
 52. და თქვენ ამ სახლის მკვლელობა, უწმინდურება, ცოდვა, (ცრუ) ფიცი,
 53. შიში, წინ წაიმძღვართ და თქვენ ისინი ქვემოთ (ბნელ მიწაში)
 54. წაიღეთ!
 55. და თქვენ, უძველესო ღმერთებო
 56. საიდანაც მოხვედით, ისევ იქ დაბრუნდით!”
 სისხლის საქმის [...] პირველი ფირფიტა დასრულებულია.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- გიორგაძე, გრ., (რედ.), (1990). *ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია*, თბილისი.
- მინდაძე, ნ., (2001). რელიგიური სინკრეტიზმი ქართულ ხალხურ მედიცინაში, *ქართველური მემკვიდრეობა*, V, თბილისი. 156-157.
- მინდაძე, ნ., (1981). *ქართული ხალხური მედიცინა (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)*, თბილისი.
- ნიკოლაძე-ლომსიანიძე, ნ., (2011). სამკურნალო შელოცვები, ქართველური მემკვიდრეობა XV, თბილისი.
- ტატიშვილი, ი., (2017). *ქართულ-ხეთური ლექსიკონი*. თბილისი.
- ტატიშვილი, ი., (2013). *ხეთურ-ქართული ლექსიკონი*. ნაკვეთი 9: შუმეროგრამები. თბილისი.
- ტატიშვილი, ი., (2012). *ხეთურ-ქართული ლექსიკონი*. ნაკვეთი 7: თ. “ლოგოსი”. თბილისი.
- ხაზარაძე, ნ., (2002). ძველანატოლიურ სამყაროსთან ქართველთა ეთნოკულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან, *ქართველური მემკვიდრეობა* VI, თბილისი.
- Christiansen, B., (2013). Reinheitsvorstellungen und Entsühnungsriten der Hethiter und ihr möglicher Einfluss auf die biblische Überlieferung. *Biblische Notizen (BN)* #156. Freiburg-Basel-Wien. 131-153.

⁷⁵ GUNNI - კერა, ღუმელი, ბუხარი, საცეცხლე ორმო. აქ: შეიძლება ვიფიქროთ, რომ იყო მსხვერპლშეწირვისთვის სპეციალურად გაჭრილი საცეცხლე ორმოები, რადგან მოქმედება მინდორში ხდება.

⁷⁶ ლავაში.

- Friedrich, J., (1952). *Hethitisches Wörterbuch* (HW). Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. Heidelberg.
- Friedrich, J., Kammenhuber, A., Hoffmann, I., (HW). *Hethitisches Wörterbuch*. Zweite, völlig neuarbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte. Heidelberg, Bd. I: A. 1975-1984; Bd. II: E.1988; Bd. III/1: H. 2007; Bd. III/2: H/2. 2010; Bd. IV: I. 2014; Bd. V: K. 2017.
- Güterbock, H., G., (1943). *Hethitische Götterdarstellungen und Götternamen*. Belleten 7.
- Haas, V., (2011). Die Hethiter. In Religionen des Alten Orients, vol. 1: *Hethiter und Iran*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Haas, V., (2008). *Hethitische Orakel, Vorzeichen und Abwehrstrategien*. Ein Beitrag zur hethitischen Kulturgeschichte. Berlin.
- Haas, V., (2003). *Materia Magica et Medica Hethitica. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient*. Volumen I, II. Berlin. New York.
- Haas, V., (1994). Geschichte der hethitischen Religion. *Handbuch der Orientalistik* 1/15. Brill.
- Haas, V., (1978). *Magie und Mythen im Reich der Hethiter*. Merlin Verlag, Hamburg.
- Haas, V., (1976). Die Unterwelts- und Jenseitsvorstellungen im hethitischen Kleinasien. *Orientalia* 45/1-2.
- Heike, P., (2004). *Götter auf Erden: Hethitische Rituale aus Sicht historischer Religionsanthropologie*. Volume 14.
- Hutter, M., (1985). Altorientalische Vorstellungen von der Unterwelt. Literar- und religionsgeschichtliche Überlegungen zu „Nergal und Ereškigal“ (*OBO* 63), Freiburg/ Schweiz.
- Janowski, B., Wilhelm, G., (2008). *Omina, Orakel, Rituale und Beschwörungen*. Band 4.
- Laroche, E., (1981). *Asianiques (Religions)*. Définitions et prob-lématique, Dictionnaire des Mythologies. Paris. 96.
- Laroche, E., (1947). *Recherches sur les noms des dieux hittites*, Paris. 18;
- Lorenz-Link, U., (2009). *Uralte Götter und Unterweltsgötter*. Religionsgeschichtliche Betrachtungen zur „Sonnengöttin der Erde“ und den „Uralten Göttern“ bei den Hethitern. Mainz.
- Lorenz, U., (2008). Sonnengöttin der Erde - Ereškigal - Allani: einige Bemerkungen zu den hethitischen Unterweltsgöttinnen in der Ritualliteratur, *SMEA* 50, 501-511.
- Lundström, S., (2001). “Wenn Du in die Unterwelt hinabsteigen willst . . .”. Mesopotamische Vorstellungen von der Ordnung der Unterwelt”, Kulturgeschichten. Altorientalische Studien (Fs. V. Haas), Saarbrücken: 245-253.
- Miller, J.L., (2008). Ein Ritual zur Reinigung eines Hauswesens durch eine Beschwörung an die Unterirdischen (CTH 446), TUAT NF 4, 206-217.
- Otten, H., (1961). Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy. *ZA* 10 (54). 114-157.
- Peter, H., (2004). Götter auf Erden (LSAAR 14), Stockholm. 224-26.
- Puhvel, J. Hittite Etymological Dictionary (HED). Berlin/New York /Amsterdam, Vol.1: A; Vol. 2: E, I (1984); Vol. 3: Ħ (1991); Vol. 4: K (1997); Vol. 5: L (2001); Vol. 6: M (2005); Vol. 7: N (2007); Vol. 8: PA (2011); Vol. 9: PE, PI, PU (2013); Vol. 10: SA (2017).

- Rüster, Ch., Neu, E., (1989). Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten. Wiesbaden, 383-384 (StBoT, Beiheft 2).
- Tischler, J., (2008). Hethitisches Handwörterbuch. Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen. 2., erweiterte und verbesserte Auflage.
- Tischler, J., Hethitisches Etymologisches Glosar. Innsbruck. A-K. 1983; L-M. 1990; N.1991; T-D/1. 1991; T-D/2. 1993. T-D/3. 1994; P. 2001; S/1. 2004; S/2. 2006.
- Wilhelm, G., (2014). Unterwelt. Unterweltsgottheiten. RIA. Band 14. 3/4, 345-348.
- Wilhelm, G., (2010). Eine Anrufung mit Bezug auf Verwandtschaftsbeziehungen hethitischer Götter, in: *Orientalia* 79/2 (= Fs. Alfonso Archi). 268-272
- Wilhelm, G., (2009). Die Götter der Unterwelt als Ahnengeister des Wettergottes nach altsyrischen und altanatolischen Quellen. In: F. Hartenstein – M. Rösel (Hrsg.), *JHWH und die Götter der Völker*, Symposium zum 80. Geburtstag von Klaus Koch, Neukirchen-Vluyn.
- Wilhelm, G., (1999). *Reinheit und Heiligkeit: Zur Vorstellungswelt altanatolischer Ritualistik*, Berlin. Bodenheim. 206-212;
- Wilhelm, G., (1993). *Memešarti*. In: D. O. Edzard (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. Band 8. Berlin – New York. 57.

REFERENCES

- giorgadze, gr., (red.), (1990). *dzveli aghmosavletis khalkhta ist'oriis krest'omatia*, tbilisi. [Giorgadze, Gr., (ed.), (1990). *Chrestomatia of the history of the peoples of the ancient East*, Tbilisi.].
- mindadze, n., (2001). *religiuri sink'ret'izmi kartul khalkhur meditsinashi, kartveluri memk'vidreoba*, V, tbilisi. 156-157. [Mindadze, N., (2001). *Religious syncretism in Georgian folk medicine, Georgian heritage*, V, Tbilisi. 156-157.].
- mindadze, n., (1981). *kartuli khalkhuri meditsina (aghmosavlet sakartvelos mtielta etnograpiuli masalebis mikhedvit)*, tbilisi. [Mindadze, N., (1981). *Georgian folk medicine (according to the ethnographic materials of the mountain people of Eastern Georgia)*, Tbilisi.].
- nik'oladze-lomsianidze, n., (2011). *samk'urnalo shelotsvebi, kartveluri memk'vidreoba XV*, tbilisi. [Nikoladze-Lomsianidze, N., (2011). *Healing spells, Georgian heritage XV*, Tbilisi.].
- t'at'ishvili, i., (2017). *kartul-kheturi leksik'oni*. tbilisi. [Tatishvili, I., (2017). *Georgian-Hittite dictionary*. Tbilisi.].
- t'at'ishvili, i., (2013). *khetur-kartuli leksik'oni. nak'veti 9: shumerogramebi*. tbilisi. [Tatishvili, I., (2013). *Hittite-Georgian dictionary. Plot 9: Sumerograms*. Tbilisi.].
- t'at'ishvili, i., (2012). *khetur-kartuli leksik'oni. nak'veti 7: t. "logosi"*. tbilisi. [Tatishvili, I., (2012). *Hittite-Georgian dictionary. Plot 7: h. "Logos"*. Tbilisi.].
- khazaradze, n., (2002). *dzvelanat'oliur samqarostan kartvelta etnok'ult'uruli urtiertobis ist'oriidan, kartveluri memk'vidreoba VI*, tbilisi. [Khazaradze, N., (2002). *From the history of ethno-*

- cultural relations of Georgians with the ancient Anatolian world, Georgian Heritage VI, Tbilisi.].
- Christiansen, B., (2013). Reinheitsvorstellungen und Entsühnungsriten der Hethiter und ihr möglicher Einfluss auf die biblische Überlieferung. *Biblische Notizen (BN) #156*. Freiburg-Basel-Wien. 131-153.
- Friedrich, J., (1952). *Hethitisches Wörterbuch (HW)*. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. Heidelberg.
- Friedrich, J., Kammenhuber, A., Hoffmann, I., (HW). *Hethitisches Wörterbuch*. Zweite, völlig neuarbeitete Auflage auf der Grundlage der edierten hethitischen Texte. Heidelberg, Bd. I: A. 1975-1984; Bd. II: E.1988; Bd. III/1: H. 2007; Bd. III/2: H/2. 2010; Bd. IV: I. 2014; Bd. V: K. 2017.
- Güterbock, H., G., (1943). *Hethitische Götterdarstellungen und Götternamen*. *Belleten* 7.
- Haas, V., (2011). *Die Hethiter*. In *Religionen des Alten Orients*, vol. 1: *Hethiter und Iran*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Haas, V., (2008). *Hethitische Orakel, Vorzeichen und Abwehrstrategien*. Ein Beitrag zur hethitischen Kulturgeschichte. Berlin.
- Haas, V., (2003). *Materia Magica et Medica Hethitica*. Ein Beitrag zur Heilkunde im Alten Orient. Volumen I, II. Berlin. New York.
- Haas, V., (1994). *Geschichte der hethitischen Religion*. *Handbuch der Orientalistik* 1/15. Brill.
- Haas, V., (1978). *Magie und Mythen im Reich der Hethiter*. Merlin Verlag, Hamburg.
- Haas, V., (1976). *Die Unterwelts- und Jenseitsvorstellungen im hethitischen Kleinasien*. *Orientalia* 45/1-2.
- Heike, P., (2004). *Götter auf Erden: Hethitische Rituale aus Sicht historischer Religionsanthropologie*. Volume 14.
- Hutter, M., (1985). *Altorientalische Vorstellungen von der Unterwelt*. Literar- und religionsgeschichtliche Überlegungen zu „Nergal und Ereškigal“ (OBO 63), Freiburg/ Schweiz.
- Janowski, B., Wilhelm, G., (2008). *Omina, Orakel, Rituale und Beschwörungen*. Band 4.
- Laroche, E., (1981). *Asianiques (Religions)*. Définitions et prob-lématique, *Dictionnaire des Mythologies*. Paris. 96.
- Laroche, E., (1947). *Recherches sur les noms des dieux hittites*, Paris. 18;
- Lorenz-Link, U., (2009). *Uralte Götter und Unterweltsgötter*. Religionsgeschichtliche Betrachtungen zur „Sonnengöttin der Erde“ und den „Uralten Göttern“ bei den Hethitern. Mainz.
- Lorenz, U., (2008). *Sonnengöttin der Erde - Ereškigal - Allani: einige Bemerkungen zu den hethitischen Unterweltsgöttinnen in der Ritualliteratur*, *SMEA* 50, 501-511.
- Lundström, S., (2001). “Wenn Du in die Unterwelt hinabsteigen willst . . .”. *Mesopotamische Vorstellungen von der Ordnung der Unterwelt*, *Kulturgeschichten*. *Altorientalische Studien* (Fs. V. Haas), Saarbrücken: 245-253.
- Miller, J.L., (2008). *Ein Ritual zur Reinigung eines Hauswesens durch eine Beschwörung an die Unterirdischen (CTH 446)*, *TUAT NF* 4, 206-217.

- Otten, H., (1961). Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy. ZA 10 (54). 114-157.
- Peter, H., (2004). Götter auf Erden (LSAAR 14), Stockholm. 224-26.
- Puhvel, J. Hittite Etymological Dictionary (HED). Berlin/New York /Amsterdam, Vol.1: A; Vol. 2: E, I (1984); Vol. 3: H (1991); Vol. 4: K (1997); Vol. 5: L (2001); Vol. 6: M (2005); Vol. 7: N (2007); Vol. 8: PA (2011); Vol. 9: PE, PI, PU (2013); Vol. 10: SA (2017).
- Rüster, Ch., Neu, E., (1989). Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten. Wiesbaden, 383-384 (StBoT, Beiheft 2).
- Tischler, J., (2008). Hethitisches Handwörterbuch. Mit dem Wortschatz der Nachbarsprachen. 2., erweiterte und verbesserte Auflage.
- Tischler, J., Hethitisches Etymologisches Glosar. Innsbruck. A-K. 1983; L-M. 1990; N.1991; T-D/1. 1991; T-D/2. 1993. T-D/3. 1994; P. 2001; S/1. 2004; S/2. 2006.
- Wilhelm, G., (2014). Unterwelt. Unterweltsgottheiten. RIA. Band 14. 3/4, 345-348.
- Wilhelm, G., (2010). Eine Anrufung mit Bezug auf Verwandtschaftsbeziehungen hethitischer Götter, in: *Orientalia* 79/2 (= Fs. Alfonso Archi). 268-272
- Wilhelm, G., (2009). Die Götter der Unterwelt als Ahnengeister des Wettergottes nach altsyrischen und altanatolischen Quellen. In: F. Hartenstein – M. Rösel (Hrsg.), *JHWH und die Götter der Völker*, Symposium zum 80. Geburtstag von Klaus Koch, Neukirchen-Vluyn.
- Wilhelm, G., (1999). Reinheit und Heiligkeit: Zur Vorstellungswelt altanatolischer Ritualistik, Berlin. Bodenheim. 206-212;
- Wilhelm, G., (1993). Memešarti. In: D. O. Edzard (Hrsg.), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*. Band 8. Berlin – New York. 57.